

تحلیلی بر سیر تحول مفاهیم و الگوی کالبدی مساجد در دوره‌های چهارگانه معماری ایرانی

پریا سعادت جو^{۱*}، مهدی حمزه نژاد^۲، عبدالحمید نقره کار^۳

^۱ دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه تربیت مدرس

^۲ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

^۳ دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

چکیده

مساجد ایرانی با همه تنوعش، اگرچه یکی از مهم‌ترین مظاهر و افتخارات تمدن اسلامی است، درباره میزان تطابق آن‌ها، با ارزش‌های اصیل اسلامی، دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. این میزان تطابق در دوره‌ها، که گاه خصلت‌هایی متفاوت دارند، فرق می‌کند؛ به طوری که در برخی دوره‌ها به مفاهیم اسلامی نزدیک‌تر و در برخی دوره‌ها دورتر شده است. این مقاله برای بررسی تطبیقی این مسأله، با بهره‌گیری از مفاهیم پایه عرفان اسلامی از قبیل تشبیه، تنزیه، جمال و جلال به گونه‌شناسی مفهومی مساجد و معرفی شاخصه‌های هر گونه می‌پردازد. هدف تحقیق، بررسی این مفاهیم و تبیین آن‌ها در سبک‌های مختلف معماری ایرانی - اسلامی (خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی) است تا بتواند با تفکیک ارزش‌گذاری محتوایی و کالبدی دوره‌های تاریخی، راهی برای بهره‌گیری صحیح از الگوهای تاریخی برای مساجد معاصر معرفی کند. در گام نخست، با روش استدلال منطقی، مبانی مفهومی مسجد تشریح شده و در گام دوم با روش تاریخ‌پژوهی تکاملی، سیر تحول شاخصه‌های مربوط به هر مفهوم، در خلال دگرگونی‌ها سبکی مساجد در ایران بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد از بُعد تشبیه و تنزیه، مساجد دوره نخست بیش‌تر تنزیه‌ی و کارکردی بوده‌اند و در دوره‌های بعد با رشد خیال‌انگیزی تشبیهی، مساجد به سمت نشانه‌گرایی و تزئین حرکت کرده‌اند. این موضوع تا دوره آذری که اوج خیال‌انگیزی تشبیهی و نمادگرایی است، ادامه داشت تا در دوره صفویه به تعادلی بین تشبیه و تنزیه رسید. از بعد جمال و جلال در بیش‌تر دوره‌ها تعادل بینایی دیده می‌شود. در عین حال می‌توان تا حدودی مساجد اولیه را به خاطر سادگی بیش از حد، جلالی‌تر و مساجد آذری را به خاطر افراط در تزئین، جمالی‌تر دانست. در موارد معدودی از عصر آذری و صفوی مساجدی را می‌توان نام برد که خارج از حد تعادل، حالتی افراطی در جمال و تشبیه دارند.

واژگان کلیدی: مسجد، جمال، جلال، تشبیه، تنزیه.

An evolutionary analysis of concepts and spatial patterns of mosques in the fourfold Iranian architecture periods

Paria Saadatjoo

PhD Student in Architecture, Tarbiat Modares University

Mehdi Hamzenejad

Assistant Professor, Department of Architecture, Iran University of Science and Technology

Abdolhamid Noghrehkar

Associate Professor, Department of Architecture, Iran University of Science and Technology

Abstract:

Though the Iranian mosques with all their diversities are among the most important symbols and honors of Islamic civilizations, but there are different opinions about the rate of their compliance with Islamic original values. These rates of agreements which have different features differ, such that in some periods, they are closer to the Islamic concepts and in some period, they have distanced from it. For having a comparative study of this issue, and using the basic concepts of Islamic mysticism such as metaphor, transcendence, beauty and glory, this article deals with the conceptual type studies of mosques and introducing the features of each type. This article also aims to study these concepts and explain them in a different style of Iranian- Islamic architecture (Khorasani, Razi, Azeri and Isfahani) in order to be able to find a way to have a proper use of historical models for contemporary mosques by detachment of contextual and physical values of historical periods. In the first step, using a logical method, the conceptual foundations of mosques have been described, and in the second step, using an evolutionary historical research method, the evolution course of the characteristics related to each concept have been studied during the style changes of mosques in Iran. Result show that from the dimension of simile and purification, the mosques of early ages have been more transcendental and functional, and in later periods with the growth of metaphoric imagination, the mosques have moved towards semiology and decoration. This issue continued up to the Azari age which is climax of simile and symbolic imagination and by the Safavid period, it reached to a balance between simile and purification. From the viewpoint of beauty and glory, a middle balance is observed between beauty and glory in most of the periods. At the same time, it can be claimed that to some extent, the early mosques were more glorious due their extreme simplicity and the Azari mosques were more beauty oriented due to extremism in decoration. In very rare cases in Azari and Safavid ages, some mosques can be named that out of balance limit, have an extreme state in beauty and metaphor.

Keywords: Mosque, Beauty, Glory, Simile, Transcendence.